

Posudek disertační práce

Jaroslav Jiřík: Příspěvky k poznání osídlení Čech v pozdní době římské a době stěhování národů. Současný stav bádání – otázky a problémy – perspektivy výzkumu – hodnocení z hlediska nadregionálních vztahů. Díl I. Text, 244 str., 97 obr. Díl II. Soupis sídlištních lokalit, 16 str. Díl III. Mapy, plánky, tabulky s nálezy, 75 tab.

Ve své disertaci předkládá Jaroslav Jiřík široce založený souhrn poznatků a problémů dosavadního bádání o pozdní době římské a době stěhování národů především v Čechách, avšak v sepětí s vývojem v širše pojaté střední Evropě a často i s komparací nebo ilustrací, které poskytují vzdálenější oblasti kontinentu. Je zřejmé, že právě pro dané období má takovýto záběr své opodstatnění. Práce je zaměřena na sídlištní archeologii, v mnoha souvislostech bylo ovšem třeba věnovat pozornost i nálezům hrobovým.

V úvodu autor obecně charakterizuje zkoumané období, jako hlavní cíl práce vytyčuje pokus o poznání sídelní struktury v jejím vývoji podmíněném dobovými událostmi a tendencemi, naznačuje širší ekonomické a sociálně právní aspekty problematiky a jejich pramenné opory. Oddíl o historii bádání, zaměřený na obecné etnické a historické hodnocení památek, se týká hlavně jen Čech, k nezbytně širěji pojatému oddílu o chronologii jsou připojeny i charakteristiky a chronologické vymezení dobových výzdobných stylů, uváděných někdy v datujícím významu. V oddílu o pohřebištích a sídlištních představuje autor, opět v širším geografickém rámci, odlišné doklady dominantních sídlištních nebo hrobových nálezů v různých oblastech.

K jádru práce se již vztahuje 3. kapitola, podávající obraz a hodnocení pramenné základny celého zkoumaného období v Čechách. Je členěna na oddíly o moderních výzkumech, starých nálezech a výzkumech, přičemž autor považuje za předěl 60. léta minulého století, povrchových sběrech a prospekci, nálezech ojedinělých a nálezech mincovních. Tento poslední oddíl je pojat jako stručný celkový přehled pozdně antického mincovnictví s ukázkami kumulací mincovních nálezů jednak na území pozdní římské říše, jednak barbarika ve zřejmých či uvažovaných souvislostech s historickými událostmi. V závěrečném oddíle kapitoly připomíná J. Jiřík na příkladu keramiky z východních Čech a ze Zvíkova, pocházející podle nového rozboru ze sklonku doby římské a z doby kolem r. 500, na obtíž při jejím kulturním určení.

Linie hlavního tématu pokračuje v 5. kapitole pojednáním o areálech osídlení pozdní doby římské v Čechách podle pěti částí země, přičemž v případě východních Čech poukazuje autor na svou studii z r. 2008, a pak v detailnějším pohledu podle pěti zvolených sídlišť ze středních a severozápadních Čech, která autor na základě hlavních znaků nálezových souborů celkově hodnotí. Samostatný oddíl je zde věnován typologii půdorysů sídlištních objektů a konstrukčním prvkům staveb.

Této kapitole však předchází v kapitole čtvrté přehled situace v jednotlivých kulturních okruzích středoevropského barbarika od Polabí a Pomohání po oblast kultury Černjachov – Sîntana de Mureş a po střední Podunají. I zde se autor zaměřuje zvláště na poznatky o sídlištních a vývoji osídlení, s nimiž lze pak z různých hledisek porovnávat poměry v Čechách. Obě posledně uvedené kapitoly pak vytvářejí dobrý základ pro stručnější kapitolu šestou, věnovanou kontaktům Čech s okolními kulturními okruhy v pozdní době římské. Již dlouho známé působení polabského okruhu je zde ukázáno komplexněji, zvláště pokud jde o jeho projevy v alamanských oblastech dále na jihozápadě, včetně možných podnětů odtamtud. Náležitá pozornost je však věnována i novějším dokladům o vlivech ze středního Podunají v jižních Čechách a z przeworské kultury, výrazně patrných nejen na severovýchodě země, ale i ve středočeské oblasti.

Pojednání o osídlení Čech v časné fázi doby stěhování národů předchází opět kapitola (sedmá), podávající kulturně historický obraz tehdejší střední Evropy podle kultur, regionů a etnik, jak je dosud, vzhledem k dobovým transformacím, ale i k výsledkům dosavadního bádání, nejlépe postižitelný. Zde jen malá poznámky k olštýnské skupině – starší označení masurgermanische Kultur má ovšem základ nejen v geografickém určení, ale zvláště v tehdejší představě o etnicitě jejich nepochybně baltských nositelů (patrně kmene Galindů), k níž sváděl bohatý výskyt ozdob, hlavně obloučkových spon merovejského rázu. Tentokrát je zde začleněn i nástin vývoje v Čechách, v rozdělení na vinařickou a přešťovickou skupinu a lokality typu závěrečné fáze pohřebiště v Plotištích n. L. Autor tu mj. uvádí pozoruhodná zjištění o kontaktech mezi Čechami a dolním Pomoháním v 5. stol., nesených možná migrací z oblasti vinařické skupiny. U nálezů z pohřebiště v Eschbornu jsem postrádal odkaz na Amentovu publikaci, která je nicméně v literatuře uvedena. Oddíl o vinařické skupině v této kapitole obsahuje autorův návrh detailnější chronologie 5. století v Čechách jako tří následných horizontů, jež mají být lépe srovnatelné s jinými systémy. Lokality s výraznými nálezovými typy, které tyto horizonty reprezentují, zde autor podrobně charakterizuje.

V 8. kapitole o sídlištních strukturách v Čechách v časném období stěhování národů představuje J. Jiřík nejprve nevelký počet pravděpodobných mikroregionů a zaměřuje se na otázku identifikace centrálních lokalit a výšinných sídlišť. Uvádí-li zde vzdáleným příkladem Helgö v jezeře Mälaren ve středním Švédsku jako nadregionální centrum řemeslné výroby obchodu, je třeba mít na mysli, že některé nálezy, na něž se poukazuje, náležejí až do doby vendelské. Citovat by zde bylo třeba původní publikaci Holmqvistovu. V uvedeném kontextu připadá v úvahu především osídlení na Závisti, dalším příkladem by mohly být nové nálezy z Prahy-Kobylis a po chronologickém ověření i ze Žatce. Obraz doplňují jednak čtyři autorem nově hodnocené rovinné sídlištní lokality ve středních Čechách, kde v Praze-Liboci jsou pozoruhodné misky přešťovického typu, a na Lounsku, jednak nálezy z Čertovy ruky v Jičínské pahorkatině, tedy mimo sídlištní ekumenu, otevírající zajímavé interpretační možnosti.

V souhrnném pojednání o mladší fázi stěhování národů, jemuž je věnována předposlední kapitola, je nejprve poukázáno ve vztahu k Čechám na význam durynské říše v severozápadním a západním sousedství, ale i na ostrogótskou doménu, z jejíhož okrajového území v horním a středním Podunají lze vyvozovat některé české keramické nálezy. Oprávněná je jistě úvaha, že tehdejší hraniční opěrné body mohly být i středisky obchodu.

V dalších oddílech kapitoly shrnuje autor na pozadí historických událostí etnický a kulturní vývoj ve středním Podunají, nové názory a archeologická zjištění ve vztahu k původu Bavorů a problematiku působení labskogermánského okruhu zvláště v souvislosti s Langobardy. V závěrečném oddíle pak autor uvažuje o rázu kultury v Čechách kolem půle 6. stol. s ohledem na pozici země vůči francké mocenské sféře po pádu durynské říše. Upozorňuje i na přínos, který pro poznání prostorových vazeb může poskytnout analýza almandinů z hlediska jejich původu.

V úvodu poslední kapitoly, jejímž hlavním obsahem jsou závěry práce, charakterizuje autor sídliště mladší fáze doby stěhování národů v Čechách jako vcelku obtížně srovnatelný soubor, k němuž však patří i dosud nejlépe poznané sídliště v Březně u Loun, na jehož nedávnou publikaci I. Pleinerové se odkazuje.

J. Jiřík právem připomíná základní nedostatek pro úplnější poznání osídlení zkoumaného období v Čechách, jímž jsou omezené znalosti o běžných sídlištních, zvláště o jejich celkové struktuře. Důležitým poznatkem, který bude však třeba dále rozpracovat a ověřit, je zánik nebo přerušování kontinuity některých sídlišť v různých částech Čech ve stupni D1, kdy je také patrně výraznější pronikání nových kulturních prvků. Lze jistě uvažovat o důsledcích migrací a skutečně ani tam, kde osídlení pokračovalo nemusilo vždy jít o kontinuitu téhož obyvatelstva.

K příbuzné obecné problematice mobility připomíná autor epigrafické památky z provincií s poukazem na jejich zpracování pro 1.-3. stol. ve studii Kakoschkeho. Ty jistě rozšiřují pohled na celou otázku, odrážejí však ponejvíce odliv jednotlivců a skupin z barbarika, i když zvláště u příslušníků pomocných sborů je třeba počítat i s jejich návratem a průvodním kulturním vlivem. Pro území mimo někdejší impérium má i v otázce mobility zřejmě hlavní význam archeologie, skýtající podklady pro řešení transferu zvláště luxusních výrobků cizí proveniencí i technologií (pro dobu římskou autor zmiňuje hrnčářské dílny v Haarhausenu, lze doplnit sklárnu v Komarovu). Připomínaný odlišný inventář obvykle bohatších hrobů asi přivdaných žen z jiných oblastí je rovněž jedním z příkladů kulturní difuze. Zatímco však mobilita jednotlivců byla spjata spíše s vyššími společenskými vrstvami, nelze opomenout jiný aspekt daného jevu, jímž je problém archeologického zachycení menších skupin řadového obyvatelstva, které si přinášely jen skromnou výbavu a možná již od počátku v nových sídlech mnoho přejímaly.

Disertace J. Jiřika svědčí o dobré znalosti rozsáhlé předmětné problematiky možno říci v evropském měřítku, a to na úrovni aktuálního stavu poznání s vědomím problémových okruhů a směrů výzkumu, které se jeví perspektivní. To autorovi umožňuje klást ve vztahu k Čechám správně zaměřené otázky a vidět v někdy nepřilíš výrazných nálezech a zjištěních doklady nebo alespoň možné náznaky podstatnějších jevů (jako např. osídlení a případné opevnění výšinných poloh nebo doklady šperkařské výroby jako indikátoru lokalit či regionů s centrální funkcí). Vzhledem k nálezné situaci v Čechách jde někdy jen o hypotézy, které však zvýrazňují určité problémy a nálezy pro zaměření dalšího studia. Z hlediska chronologie sem patří i otázka, jaký dopad by měla nově navrhovaná synchronizace některých skupin pozdní doby římské a raného období stěhování národů na základě jednotlivých sociokulturních rysů pro datování konkrétních souborů z Čech. Shrnutím všech poznatků o sídlištních strukturách pozdní doby římské a doby stěhování národů v Čechách, jejich zasazením do širokých souvislostí a souhrnným vyhodnocením přináší předložená práce důležitý příspěvek k této dosud málo poznané součásti kulturního obrazu doby.

Kvalitní součástí disertace je obrazová dokumentace. V textové části je většinou převzatá ze zahraničních nebo našich publikací s náležitým uvedením původu, vícekrát však pochází i z vlastních autorových publikací nebo jím byla pro disertaci nově připravena, což platí i pro většinu tabulkových příloh.

Pro barbarské mocenské útvary 5. a 6. stol. bych neužíval pojmu stát. Jsou to domény sice nestejně rozvinuté, ale se státními strukturami mnohdy velmi rudimentárními, takže je označení říše vcelku vhodnější. Označování oblastí Německa by bylo někdy zřetelnější podle historických názvů zemí, např. „jihovýchodní Německo“ je dosti neobvyklé. Někdy se objevují nepřesná geografická určení nálezů (str. 159, 199).

Je nicméně třeba upozornit na některé formální nedostatky práce, které samozřejmě nejsou tím podstatným, ale mohly by v různé podobě pronikat i do prací publikovaných. Tak některé citované práce chybějí v seznamu literatury (Hegewisch 2007; Quast 1997). V obsahu, u nějž chybí stránkování, nejsou uvedeny některé oddíly (4.2.h, 5.1.b) a oproti obsahu se objevují i další nepřesnosti v řazení a označení některých oddílů kapitol. V textu se častěji objevuje vybočení z větné vazby, což ztěžuje porozumění. Jsou to však nedostatky vesměs snadno odstranitelné.

Disertační práci Jaroslava Jiřika jednoznačně doporučuji k dalšímu řízení.

doc. PhDr. Lubomír Košnar, CSc.